

PETER KLINAR*

Slovenija in jugoslovanski etnični konflikti

Tradicionalizem in modernizem

Etnične konflikte v manj razvitih okoljih jugoslovanskega prostora moremo v veliki meri pojasnjevati s tradicionalističnimi teorijami, ki jih razlagajo kot dolgotrajno obstojne pojave. Zgodovinski spomin jih ohranja preko več generacij (ustaštvo, četništvo) in v obdobjih kriz ponovno silovito oživijo, tako da jih ne morejo izkoreniniti niti že začeti procesi modernizacije. Gojijo jih tudi novi socialni sloji, sicer že odmaknjeni od tradicionalističnega načina življenja, posebej pa še etnopolitokracija, ki postane odločilni akter v poglabljanju in širjenju etničnih konfliktov.

Po drugi strani pa moremo reči, da v Sloveniji s tradicionalnimi teorijami pojasnjeni etnični konflikti sicer niso izkoreninjeni, vendar prevladujejo tisti, ki jih lahko pojasnimo s teorijami modernizacije. Procesi modernizacije, ki se le s težavami uveljavljajo – zaradi dolgotrajne krize socialističnega sistema in tudi v postsocialističnem obdobju – prinašajo s seboj številne socialne negotovosti (nezaposlenost) s pojavi socialne dezorganizacije. Neučinkovitost socialističnega družbenega sistema in njegova dolgotrajna rigidnost, omejenost narodne suverenosti, kulturna ogroženost zaradi majhnosti slovenskega kulturnega prostora, imigracij vanj in emigracij Slovencev, vzpodbuja etnopolitokracijo k nacionalizmu, ki množično oživi; etnična identifikacija predstavlja množično politično mobilizacijo in zatekanje k etničnosti postaja množičen pojav, kar ni brez odzivov v pogledu s sprožanji etničnih konfliktov. Etnični konflikti se pojavljajo zaradi prepočasnega in neustreznega razvoja v okviru jugoslovanske federacije, zaradi zaviranja teženj po hitrejši modernizaciji.¹

(I)racionalnosti etnične identitete

Etnična identiteta je pri bolj tradicionalno usmerjenih narodih močno čustveno zasidrana. V teh okoljih dobivajo etnični konflikti, ki jih podpirajo številne institucije, tradicionalna obeležja. Etnična identiteta večjega in močnejšega naroda, ki jo gradi na svoji državotvorni tradiciji, je zasnovana na težnji po širjenju moči, pridobivanju kontrole nad drugimi in na vsiljevanju lastne kulture (Srbi v odnosu do Albancev, etničnih skupin v Vojvodini, Hrvatov ipd.). Zaradi tega tudi zmeraj slabše medetnične komunikacije in enostranske, netočne informacije o drugih etničnostih, ki so zgrajene na negativnih heterostereotipnih predsodkih. Čustvena

* Dr. Peter Klinar je redni profesor na FSPN v Ljubljani.

¹ D. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, Univ. of California Press, London 1985, str. 95–135.

obarvanost etnične identitete se širi na etnične konflikte, ki jo s povratnim vplivom še vzdržujejo, tako da dobivajo etnični konflikti iracionalne izraze in nepredvidljive usmeritve. Iracionalizem je viden v nasilnih, nelegitimnih, neinstitucionaliziranih, nekontroliranih pojavnih oblikah etničnih konfliktov, pa tudi v dejavnostih poulične množice, socialnih agregatov (mitingi, pogromi, plenjenja). Na posameznike imajo manipulirane kolektivitete s črnobelimi stereotipnimi parolami magično sugestivno moč, ki jih vzpodbudi k vsakršni, tudi nasilni dejavnosti, saj je posameznik v množici razbremenjen individualne odgovornosti.

Etnična identiteta v Sloveniji je manj čustveno pogojena; ker gre za identiteto majhnega naroda, ne temelji na širjenju moči in kontrole nad drugimi, temveč na ohranjanju etničnosti in na pridobitvi narodne avtonomije in nacionalne suverenosti. Elementi iracionalizma v etničnih konfliktih so manj poudarjeni, saj je v Sloveniji vendarle manj izrazov nasilja in množične histerije v etničnih konfliktih, hkrati pa več poskusov institucionalizacije in kontrole nad temi konflikti. Medetnične informacije niso povsem blokirane, kar pa seveda ne pomeni, da se ne širijo tudi negativni heterostereotipi in predsodki o pripadnikih drugih etničnosti – z njihovim ignoriranjem in diskreditiranjem – še posebej po agresiji zvezne vojske na Slovenijo.²

Jugoslovanske in evropske skupinske etnične primerjave

Etnični konflikti izvirajo iz skupinskih značilnosti etničnih skupin, ki se primerjajo z drugimi etničnostmi. Pri jugoslovanskih narodih, s tradicionalno zasnovano etnično identiteto, prihaja predvsem do primerjav z drugimi jugoslovanskimi narodi na etnocentričnih izhodiščih, ki favorizirajo lastno etničnost, diskriminirajo pa drugo (Srbi – Albanci na Kosovu).

Slovenske etnične primerjave so manj usmerjene na primerjave z jugoslovanskimi narodi; Slovenci se bolj primerjalno vzporejajo s sosednjimi (zahodnoevropskimi) narodi in s kvaliteto njihovega življenja. Ker gre pri zahodnoevropskih narodih, s katerimi so razvite komunikacije preko državne meje, za višjo kvaliteto življenja, je razumljivo, da se pri Slovencih kažejo predvsem težnje, da bi dosegli podobno raven kvalitete življenja. Takšna usmeritev, povezana z osamosvojitvenimi hotenji, zmanjšuje interese za primerjave lastne etničnosti z drugimi jugoslovanskimi etnosi, za širjenje medsebojnih stikov, kar ne nazadnje slabi diskriminacijske pobude, ki bi bile naravnane proti njim in ki bi vzpodbujale etnične konflikte.³

Ozemeljske zahteve in skupni etnični družbeni prostor

Skupinska etnična identiteta daje velik pomen geografskemu prostoru, ki ga etničnost šteje za svojo lastnino. Srbske zahteve po bivanju celotnega etnosa

² – R. Stavenhagen: The Ethnic Question, Some Theoretical Issues, Workshop on Ethnic Conflict and Development, (UNRISD), Dubrovnik, 3–6 June 1991.

– I. Kuvačić: Sociologija, Školska knjiga, Zagreb 1979, str. 57–68.

³ – H. Tajfel: Intergroups Behavior, Social Comparison and Social Change, Katz Newcomb Lectures, Univ. of Michigan, Ann Arbor 1974.

– D. Horowitz: Ethnic Groups in Conflict, London 1985, str. 143–216.

– Slovenski utrip, Javno mnenje 88–89, FSPN Ljubljana 1989, str. 367, 61, 62.

v skupni državi so tradicionalistično zasnovane in zvenijo v sodobnih informatičnih in demokratičnih družbah kot nesmisel, saj te omogočajo komunikacije teritorialno razpršenim etničnostim in zagotavljajo etnične pravice delom etničnosti, ki bivajo zunaj svoje matične družbe. Hkrati pa ta zahteva spodbuja nasilne etnične konflikte, saj teži k osvajanju etnično mešanih ozemelj in k nasilnemu spreminjanju obstoječih teritorialnih meja. Skupinska teritorialna etnična identiteta je tradicionalno zasnovana na nekakšnih pravilih posebnega religioznega poslanstva etničnosti oziroma njeni tradicionalni dominantni vlogi.

Slovenci znotraj Jugoslavije (in seveda tudi zunaj nje) ne postavljajo nobenih ozemeljskih zahtev in sprememb meja, pa spričo tega ne vzbujajo etničnih konfliktov, ki bi jih porajale tovrstne ambicije. Ker živijo številni pripadniki slovenskega naroda v treh sosednjih državah (zamejci) in kot emigranti po svetu, je slovenski pogled na medsebojno povezovanje in sodelovanje zgrajen na zamisli o skupnem slovenskem kulturnem prostoru, na bivanju etničnosti v različnih sistemih in na uveljavljanju medsebojnih pluralnih stikov v okvirih skupne etničnosti kot referenčne tvorbe.⁴

Nasprotujoči ekonomski interesi – podrejeni etničnim ciljem

Latentni in občasni manifestni etnični konflikti so bili zaradi nasprotnih ekonomskih interesov že v obdobju socialistične Jugoslavije nenehno prisotni. Njihovo bistvo je bilo v tem, da je med manj razvitimi narodi jugovzhoda veljalo prepričanje, da jih razvitejši narodi severozahoda izkoriščajo s cenenimi nakupi surovin in izdelkov ter drago prodajo svojih proizvodov. Obratno pa je v severozahodnem področju, vključno s Slovenci, veljalo prepričanje, da preveč dajejo za razvoj nerazvitih in obstoj drage in neučinkovite zvezne administracije – vključno z zvezno vojsko –, da se jugoslovanska politika prilagaja nerazvitim, kar upočasnjuje razvoj razvitejših. Nastajala je etnična delitev dela, ki je zavirala že tako skorajda neobstoječo ekonomsko konkurenčnost; in tako zgrajeni ekonomski sistemi v Jugoslaviji so bili med seboj dvomljivo konkurenčni zaradi mnogoterih podvajanj v netržnih razmerah in zaprtosti v regionalne okvire, le malo pa so se medsebojno dopolnjevali. Do ekonomsko obarvanih etničnih konfliktov prihaja v razvitejših okoljih med avtohtonimi delavci in deprivilegiranimi imigrantskimi delavci drugačne narodnosti, ki prihajajo iz manj razvitih družbenih okolij Jugoslavije.

V postsocialističnem obdobju prihaja do žrtvovanja ekonomskih interesov zaradi ustvaritve etničnih ciljev. Srbija napove ekonomski bojkot slovenskim proizvodom, pleni slovensko premoženje v Srbiji. Pristranska zvezna oblast po vojaški agresiji na Slovenijo nadaljuje proti njej ekonomsko vojno. Slovenija pa se odloča za osamosvojitve in razdružitve z Jugoslavijo, četudi s tem izgublja del jugoslovanskega trga in premoženje, investirano v drugih okoljih Jugoslavije.⁵

⁴ – D. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, London 1985, str. 143–216.

⁵ – P. Klinar: *Slovenske skupnosti, Naši razgledi* 27. 7. 91, str. 406, 407.

⁶ – D. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, London 1985, str. 95–135.

– P. Klinar: *O mednarodnih odnosih v Sloveniji, Avtohtoni in imigranti, Teorija in praksa* 28, 3–4/91, str. 370–383.

– Slovenski utrip, *Javno mnenje* 88–89, FSPN, Ljubljana 1979, str. 62–64.

– Slovensko javno mnenje 1990/2, RI FSPN, Ljubljana 1990/91.

Etničnost je sestavina civilne družbe, kar vpliva na širino in dolgotrajnost etničnih konfliktov. V tradicionalnih okoljih jugovzhodnih narodov Jugoslavije civilna družba ni razvita. Pojavlja se neravnovesje med etničnimi in drugimi elementi civilne družbe, ko etnični elementi prevladujejo in z njimi vred tudi etnična participacija. Ta ugotovitev kaže na zaledje ostrih etničnih konfliktov, ki izbruhnjo v krizi razpadanja političnega sistema (razpadanje jugoslovanske federacije in socialističnega sistema). Ni naključje, da Srbiji uspe zadržati socialistični sistem in da se enači z obstojem Jugoslavije z vzburjanjem etničnih konfliktov preko razglasjanja vsestranske ogroženosti Srbov, kar ji uspe zaradi močnih potez tradicionalizma in nerazvite civilne družbe, znotraj katere prevladujejo etnični elementi.

V Sloveniji se kažejo zametki civilne družbe in znotraj njih ni tako izrazite dominacije etničnih elementov in neskladja z drugimi elementi civilne družbe, čeprav jih sedANJI osamosvojitveni čas krepi. Slovenija je spoznala okostenelost jugoslovanske federacije, iz katere se hoče izločiti, hkrati pa hitreje prehaja iz socialističnega v postsocialistično obdobje. Zametki civilne družbe vplivajo na to, da bo v prihodnje narava etničnih konfliktov manj prevladujoča, kar obeta širjenje participacije zunaj izključujočih etničnih okvirov.⁶

Federacija in osamosvojitve

Politična federativna ureditev Jugoslavije ni bila ustrezna in ni omejevala in razreševala etničnih konfliktov. Politični monizem je sovpadal s centralističnimi značilnostmi federacije, ki so bili v interesu največjega – srbskega naroda; spričo tega so se latentni etnični konflikti množili, ne da bi bili hkrati prisotni tudi instrumenti za njihovo reševanje s preraščanjem v manifestne konflikte. Uveljavljala sta se dva nacionalizma: unitaristični, ki ga je podpirala zvezna administracija, vojska in največji narod – ter tudi nacionalizem drugih narodov, usmerjen k večji avtonomiji narodov, in kasneje k doseganju njihove nacionalne suverenosti. Prihajalo je do dvojnosti in nasprotij med odločitvami zveznih in nacionalnih republiških organov. Na nekaterih področjih, ko se je začela rahljati jugoslovanska federacija, so nastali hibridni – neučinkoviti sistemi, ki niso bili niti federalni niti konfederalni. Vse to je povzročalo administrativno represijo ali pa anarhijo v upravljanju in hkraten razkroj federativne ureditve ter socialističnega sistema. Etnične pravice so se nezadostno uveljavljale, bile so zablokirane z razredno in internacionalistično ideologijo.

Hkrati z razkrojem federativnega in socialističnega sistema so narodi začeli težiti k avtonomiji in tudi odcepitvi (Slovenija in Hrvaška), k razvoju narodov v suverene nacije; večje etnične skupine poskušajo doseči priznanje statusa naroda in se razvijati naprej v nacije (Albanci); deli narodov zunaj političnih sistemov svojega matičnega naroda hočejo avtonomijo in živeti v skupni državi z matičnim narodom (Srbi na Hrvaškem, ki se pritožujejo nad ravnanjem nove hrvaške oblasti z njimi in se bojijo nasilja). Etnične manjšine težijo k odpravi svoje deprivilegiraniosti (Italijani, Madžari). Slovenci in Hrvati vidijo svoj obstoj v samostojni nacionalni državi, ki lahko poišče in najde določene stike z drugimi jugoslovanskimi narodi – Srbi in Črnogorci pa vidijo svojo prihodnost v okvirih jugoslovanske

⁶ R. Stavenhagen: *The Ethnic Question, Workshop on Ethnic Conflict, Dubrovnik 1991.*

federacije. To pa zaostri etnične konflikte, ki preidejo v oborožene spopade – na Hrvaškem med zvezno vojsko in Srbi na eni ter Hrvati na drugi strani, pa tudi na Slovenskem med zvezno vojsko in Slovenci. Ta konflikt je možno za Slovence pojasniti v kontekstu utemeljenega prepričanja, da pomeni federativna ureditev dominacijo največjega dominantnega naroda in zveznih organov, urejenih skladno z njegovimi interesi.

Etnični konflikt med Slovenijo in Srbijo se je na politično-sistemski ravni razširil tudi zaradi tega, ker je Slovenija odločno nasprotovala vzpostavitvi srbskega neokolonialističnega sistema na Kosovu, naperjenega zoper Albance.

Tako kažejo etnični konflikti v Jugoslaviji svoje sistemske politične dimenzije v spopadanjih za povečanje politične moči, za dobrine, ozemlja, za dominacijo na eni strani in za osvoboditev od dominacije ter za uveljavitev načela samoodločbe narodov na drugi strani. Gre seveda za asimetrične zahteve, ki se medsebojno povsem izključujejo; te porajajo recipročne reakcije in ostri etnični konflikti se razplamtevaajo.

Jugoslovanski federativni sistem se je začel razkrajati z razpadom socialističnega političnega monizma, ko se začenjajo ustanavljati etnične politične stranke. Republike – razen Slovenije – združujejo etnično heterogena področja; zatoorej prihaja do etničnih konfliktov znotraj republik in pokrajin ter med njimi; Slovenijo pa zadevajo etnični konflikti predvsem na republiški ravni, v manjši meri pa se pojavljajo znotraj Slovenije med pripadniki avtohtonega naroda in imigrantskimi etničnimi manjšinami, priseljenimi iz drugih okolij Jugoslavije.

Slovenija je v konfliktu tudi z zvezno oblastjo; ves čas je bila zvezna administracija draga in neučinkovita; v njej in jugoslovanski vojski so prevladovali pripadniki srbskega naroda ipd. Zaostreni konflikti so izbruhnili tedaj, ko se je zvezna oblast po sporočanju Slovenije o njenih osamosvojitvenih težnjah z agresijo obrnila proti njej; hkrati pa je v tem obdobju izgubila svoj zvezni nadetnični značaj, ko se je glede na sestavo svojih organov in po svojih odločitvah nagnila na stran največjega naroda. S tem se je začel razpad zvezne oblasti.⁷

Iz povedanega sledi, da so etnični konflikti v Jugoslaviji tako medskupinski kot tudi politično sistemski. Socialne interetnične mreže, v kolikor so še obstajale, se podpirajo, z njimi vred pa tudi neustrezen federativni sistem. Slovenija in Hrvaška, ki sta radikalno prekinili s socialističnim sistemom, hkrati težita k izločitvi iz federacije, ki pa jo podpira jugovzhodni srbski blok – ob hkratnih poskusih ohranjanja elementov socialističnega družbenega sistema, pri čemer ima podporo zvezne oblasti.

⁷ – D. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, London 1985, str. 143-216, 601-651.

– M. Komac, S. Meznarič, D. Türk: *Ethnic Conflict and Development in Yugoslavia*, Workshop on Ethnic Conflict, Dubrovnik, 3–6. June 1991.

– I. Šijaković: Jugoslavija nije izraz »vekovnih težnji«, *Sociologija* 4/90, str. 589–591.

– L. Basta: Rastočeno državno uređenje, *Sociologija* 4/90, str. 587, 588.

– Č. Očić: O federalizmu i regionalizmu, *Sociologija* 4/90, str. 556.

– Ž. Puhovski: Liberalna odbrana federacije, *Sociologija* 4/90, str. 538, 539.

– P. Klinar: Sintetični zapis o tipih mednacionalnih konfliktov v Jugoslaviji, 1991. leto, IMV, Ljubljana 1991.

– P. Klinar: Nacionalizmi, etnična mobilizacija in mednacionalni konflikti, *Teorija in praksa* XXVII., 12/90, str. 1429–1439.

Za jugoslovanske etnične konflikte je treba reči, da so pojavi etnične stratifikacije pomembni za razumevanje teh konfliktov, pa najsi so povezani s skupinskimi, ali pa tudi s sistemskimi spodbudami. Zanimivo je, da manj in bolj socialno ekonomsko razviti narodi razpoznavajo sebe v podrejenem položaju na lestvici etnične stratifikacije. Manj razviti jugovzhodni narodi se počutijo izkoriščane od bolj razvitih; takšna mnenja o izkoriščenosti, kot smo že obrazložili, pa se porajajo tudi pri razvitejših narodih. Ti pa se kljub objektivno višji kvaliteti življenja štejejo v podrejene etničnosti, ker razpolagajo z manjšo politično in vojaško močjo, ker so manj številčni, ker je ogrožena njihova kultura, ker so komunikacijsko omejeni ipd. Gre za pojave specifične statusne inkongruence med socialno-ekonomsko razvitostjo in politično ter vojaško močjo, ki odseva na omejene razvojne možnosti, kulturno ogroženost ipd. Po drugi strani pa socialno-ekonomsko manj razviti, najštevilnejši srbski narod s svojim jugovzhodnim blokom razpolaga s politično in vojaško močjo, ki ga privilegira.

Procesi modernizacije v neenakomerno razviti Jugoslaviji niso uspeli pojavov etnične stratifikacije razviti v sodobnejše pojave socialne stratifikacije, ki bi bila zasnovana na pridobljenem, ne pa na pripisanem družbenem statusu. Že sami po sebi pojavi etnične stratifikacije povzročajo statusno inkongruenco, to pa zapletajo opisani pojavi etnične statusne inkongruence, npr. pri slovenskemu narodu višje rangiranje njegove socialne ekonomske razvitosti in nižje rangiranje njegove politične moči. Obratno reagiranje posebnih statusov znotraj etničnega statusa pa se kaže npr. pri srbskem narodu. Razumljivo je, da zapleteni pojavi etnične stratifikacije pomenijo hkrati tudi pomemben izvor etničnih konfliktov.

Slovenijo torej prizadevajo specifični pojavi etnične stratifikacije v medrepubliških razmerjih dosedanje jugoslovanske federacije; ne bi pa mogli trditi, da so pojavi etnične stratifikacije v Sloveniji izločeni iz razmerij med avtohtonimi prebivalci in imigranti.⁸

Procesi kvazizdruževanja in razdruževanja

Očiten je konflikt med Srbijo s svojim blokom na eni ter Slovenijo in Hrvaško na drugi strani glede procesov kvazizdruževanja oziroma razdruževanja Jugoslavije. Procesi jugoslovanskega združevanja, kot jih forsira srbski blok, vzbujajo etnične konflikte. Gre v bistvu za formalno federacijo z močnimi elementi srbske dominacije, kar pomeni, da moremo procese združevanja označiti za formalne in za dejanske procese unitarizma z elementi vsiljene asimilacije – za kar govori pretekla praksa, predvsem pa neokolonialna politika Srbije do Albancev na Kosovu in agresivno osvajanje ozemelj Hrvaške. To združevanje ni zasnovano na tolerantni pluralistični adaptaciji, ni povezano z modernizacijo in s pospešeno graditvijo kvalitetno spremenjenih odnosov postsocialističnega razvojnega obdobja. Verjetno se nosilci takšnih kvazizdruževalnih jugoslovanskih poskusov zavedajo tega, da je vsiljena združitev možna le z dominacijo, ker bi sicer pluralistični povezovalni procesi obstali na ravni segmentiranega, segregiranega etničnega pluralizma. Pot do morebitnega uravnoteženega razvitega etničnega pluralizma v Jugoslaviji bi mogla potekati le preko avtonomije narodov in suverenosti nacij.

⁸ – P. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, London 1985, str. 6–12, 21–36.

– T. Shibusaki: *Ethnic Stratification*, MacMilan, Toronto 1969.

Je pa v težnjah srbskega bloka mogoče zaslediti hkrati procese razdruževalnega iredentizma. Srbija vendarle hoče razkrojiti obstoječo jugoslovansko federacijo, se izločiti iz nje in jo na novo ustvariti po svoji podobi – z združitvijo vseh Srbov, tudi tistih, ki prebivajo v drugih republikah in svojega domnevnega etničnega prostora – v enoten teritorialno zaokrožen politični sistem, ki bi se mu kot največjemu in najmočnejšemu mogli pridružiti še drugi jugoslovanski narodi. Ker ta koncept pomeni nasilno spreminjanje medrepubliških meja, ekspanzionizem, avanturizem, vmešavanje v zadeve drugih narodov ipd, je razumljivo, da vzbuja ostre etnične konflikte.

Slovenijo in Hrvaško vežeta plebiscitarni oziroma referendumski odločitvi o razdružitvi od Jugoslavije. Etnični konflikt dobiva dimenzije, kakršne srečujemo med secesionističnimi in protisecesionističnimi gibanji in zaenkrat kaže, da imajo slednja več zunanje podpore, kot prva. Secesionistična gibanja redko uresničijo svoje cilje, saj gre za radikalni način reševanja etničnih konfliktov in izjemno težaven proces izločanja. Ni ugovorov zoper legitimnost slovenskih teženj po osamosvojitvi, ugovori so legalne narave, formulirani v zvezi z načini izvedbe te odločitve, ki da je enostranski akt in prizadeva interese narodov, ki hočejo ostati v Jugoslaviji. Mednarodni pomisleki izhajajo iz bojazni, da utegne slovenski primer sprožiti osamosvojitvene zahteve v drugih državah Evrope in pa, da bo uresničitev te slovenske odločitve še povečala jugoslovanske etnične konflikte ter upočasnila procese demokratizacije v drugih delih Jugoslavije. Slovenija je že »plačala« svojo odločitev z agresivnim posegom zvezne vojske na njeno ozemlje in z ekonomskimi ukrepi, ki so jo hudo prizadeli; hkrati pa tvega, da se tudi po uresnitvi samostojnosti ne bo otrsela učinkov jugoslovanskih etničnih konfliktov (revanšizem), da bo še veliko težav z njenim mednarodnim priznanjem ipd.

Razdružitevna prizadevanja Slovenije, povezana s težnjami po samostojnosti, zasledujejo demonstracijske učinke – predvsem v odpravi inkongruence etnične stratifikacije z uskladitvijo socialno ekonomskega statusa s statusom politične moči slovenskega naroda in z njegovim transformiranjem v državotvorno nacijo. Za Slovenijo kot razvitejšo družbo v manj razvitem jugoslovanskem družbenem prostoru velja, da se je za izločitev odločila po daljšem odbodju bivanja v Jugoslaviji, ko so jo dolgo časa pretresali latentni in manj intenzivni manifestni etnični konflikti, ki se niso razreševali, marveč so se v obdobju krize močno intenzivirali. V krizi dozori spoznanje, da Slovenija več daje jugoslovanski federaciji kot pa od nje dobiva. Za realizacijo svoje razdružitvene odločitve Slovenija ni pripravljena plačati visoke cene in računa, da v samostojni in suvereni slovenski državi, ki bo zagotavljala manjšinam etnične in človeške pravice, ne bo izrazitih etničnih konfliktov; predvsem pa, da bo teh manj v razmerjih z drugimi jugoslovanskimi narodi in nacijami. Priznanje samostojnosti Slovenije naj bi pomenilo še možnost za vključevanje Slovenije v integracijske evropske tokove in ne nazadnje tudi za integracijske povezave v okviru jugoslovanskega družbenega prostora.⁹

Kvazizdruževalni in razdruževalni koncept o Jugoslaviji se med seboj izključujeta, sta zato konfliktna in vsak od njiju vzbuja različno intenzivne etnične konflikte.

⁹ D. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, London 1985, str. 64–70, 135–139, 566–576, 229–281, 281–288.

Politični etnični konflikti v Jugoslaviji so že nekaj časa grozili, da bodo zadobili nasilne oblike. V vrhuncu krize so se začele s strani Srbije in zvezne oblasti množične kršitve etničnih, političnih in človeških pravic Albancev na Kosovu, represije zoper njih, kar je porodilo pasivni upor prizadetih. Zvezna jugoslovanska vojska je po grožnjah Sloveniji in Hrvaški ob razglasitvi samostojnosti obe republiki napadla. V Sloveniji je svojo agresijo skušala opravičiti z zavarovanjem jugoslovanskih meja, na Hrvaškem pa se je razglasila za blažilca spopadov med Hrvati in Srbi na Hrvaškem (ogroženih zaradi nove hrvaške oblasti), ki so se jim pridružili srbski oboroženci iz Srbije. Slovenija je razglasila agresijo jugoslovanske vojne za vojno proti Sloveniji, prav tako pa tudi Hrvaška po daljšem obdobju spopadov sporoča, da jo napada jugoslovanska armada in Srbi iz Hrvaške ter Srbije. S tem postanejo etnični konflikti, sproženi po napadalcih, nasilni, saj temeljijo na nelegitimnih in neinstitucionaliziranih sredstvih in ciljih, pri katerih je glavni akter nasilja politokracija z represivnim državnim ali paradržavnim aparatom. Agresivna dejanja očitno kršijo mednarodne konvencije in dobivajo grozljive balkanske, socialno patološke dimenzije. Dodatna nevarnost teh nasilnih agresij je v njihovih množičnih iracionalnih spodbudah, frustracijah, sprevračanju pravih k nadomestnim ciljem, v napačno razumljenih in enostransko propagandno publiciranih potezah drugih etničnosti ipd. – in pa seveda v njihovem špiralnem širjenju, ko se morajo napadeni braniti z uporabo sile.

Nasilni etnični konflikti kažejo na nizko politično kulturo, na neprisotnost politične tolerance na strani napadalcev, na nesposobnost za reguliranje in kontroliranje političnih etničnih konfliktov ter za njihovo nenasilno reševanje. Silovitost nasilnih konfliktov opozarja na popolno neustreznost jugoslovanskega zveznega političnega sistema in na prevlado anomalije in anarhije.

Slovenija se je branila proti agresiji zvezne vojske, sicer pa se je nenehno, vendar brez odziva, prizadevala reševati etnične konflikte na miren in legitimen način, z njihovo kontrolo in institucionalizacijo ter internacionalizacijo.¹⁰

Značilnosti nasilnih etničnih konfliktov

Etnični konflikti v Jugoslaviji so izredno kompleksni in zadevajo že omenjene politične in ekonomske dimenzije, pri čemer ni mogoče prezreti kulturnih in religioznih dimenzij. So ocene, da nasilni konflikti, podprti z religioznim mysticismom, predstavljajo celó značilnosti verske vojne med katoličanstvom in pravoslavljem. Nasilni etnični konflikti, zgrajeni na fanatičnem sovraštvu nasprotnikov, nosijo v sebi veliko socialno patološkega naboja in omogočajo, da pridejo na površje in v vodstvo pohabljeni oz. apokaliptični posamezniki, ki si v iracionalnem okolju pridobivajo zaveznike. Ni težko ugotoviti disfunkcionalni značaj učinkov številnih etničnih konfliktov, še posebej nasilnih, zato tudi zbledi vrednost notranje etnične kohezivnosti, ki je dosežena na takšen način. Etnični konflikti v Jugoslaviji postajajo z agresijo zmeraj bolj nekontrolirani, neinstitucionalizirani, nelegalni in nelegitimni.

¹⁰ – R. Lowry, R. Rankin: *Sociology*, C. Scribner's Sons, New York 1972, str. 613, 614.

– V. Pečjak: *Vojne, agresije in krutost*, Delo, Znanje za razvoj, 7. 8. 1991.

Nasilni konflikti kažejo, da gre za pojave absolutnih konfliktov, ki merijo na lastno zmago in poraz nasprotnikov ob spopadu med seboj izključujočih si ciljev. Absolutni značaj konfliktov pomeni, da morejo prenehati šele s totalno destrukcijo, kar daje seveda le malo prostora za pravočasna sklepanja kompromisov in za pogajanja v zvezi z doseganjem sporazumov o postopkih in pogojih za končanje konfliktov.

Etnični jugoslovanski konflikti so internacionalizirani; vendar se že na začetku mednarodne arbitraže zaradi prej omenjene tipologije konfliktov izpričuje bojazen o sposobnosti tretje strani, da bi prišla do objektivne ocene, še posebej, ker gre pri tem za deljene mednarodne interese. Nasploh pa velja, da se v anarhičnih razmerah, kakršne so jugoslovanske, običajno posredovanje tretje strani izkaže za neučinkovito.¹¹

Možnosti in načini reševanja etničnih konfliktov

Načelne ugotovitve o reševanju etničnih konfliktov so znane. Nasilne konflikte spreminjati v nenasilne, neinstitucionalizirane v institucionalizirane, nelegitimne v legitimne, nekontrolirane v kontrolirane, rušilne in disfunkcionalne v funkcionalne integrirajoče konflikte, zaostrene konflikte v manj zaostrene itd. Vse to seveda ne pomeni izkoreninjenja etničnih konfliktov, ki jih štejemo za trajen in univerzalen pojav. Konflikte kaže približati procesom tekmovanja in drugim manj intenzivno disjunktivnim in razdruževalnim procesom. Predvsem pa kaže konflikte nadomeščati s procesi akomodacije, kasneje tudi s procesi adaptacije in tolerantnega etničnega pluralizma ter seveda s procesi interkulturalizma. V tej zvezi je v etnično mešanih okoljih omembe vreden proces adaptacijske akulturacije, ki omejuje etnične konflikte in onemogoča z uveljavljanjem etničnega pluralizma prehode akulturacije v višje stopnje asimilacije.

Etnični konflikti so povezani z drugimi disjunktivnimi procesi, kot so etnična stratifikacija, diskriminacija, segregacija, procesi socialne dezorganizacije in patologije. Zaradi tega je treba vzporedno s spreminjanjem etničnih konfliktov v druge vrste procesov omejevati tudi druge navedene disjunktivne procese.

Tolerantni etnični pluralizem in interkulturalizem v medetničnih odnosih, prepreženih z etničnimi konflikti, je mogoče dosegati postopno ob zorenju drugih vidikov strukturalnega pluralizma. Postsocialistične družbe doživljajo nekatere radikalne spremembe v političnih sistemih (večpartijski sistemi, uvajanje svobodnih volitev, parlamentarnega sistema ipd.), kar je le eden od vidikov strukturalnega pluralizma. Uvajanje drugih vidikov strukturalnega pluralizma – vključno z etničnim pluralizmom – poteka počasi in z zapleti, to pa spričo obremenjenosti teh družb z nizkimi nivoji funkcionalne diferenciacije in avtonomije posamičnih segmentov družbenega sistema. To nas navaja na sklep, da bodo procesi nadomeščanja etničnih konfliktov s procesi etničnega pluralizma potekali počasi in skladno z uveljavljanji drugih procesov (post)modernizacije, uvajanja politične kulture s toleranco in kulture vljudnosti. Omejevanje rušilnih etničnih konfliktov je nedvomno odvisno tudi od uveljavljanja višje ravni kolektivnih etničnih pravic in individualnih človeških pravic – se pravi od obrata postsocialističnih družb od kolektivitet k posamezniku in od razvoja civilne družbe.

¹¹ – V. Arzenšek: Konflikti model in strukture jugoslovanske družbe, Družbeni konflikti II. Portorož 1972, str. 43–61.

– R. Lowry, R. Rankin: Sociology, New York 1972, str. 628–659.

– L. Coser: On Terminating Conflict, v A. Inkeles ed: Readings on Modern Sociology, Prentice Hall, New Jersey 1966, str. 225–252.

Primerjave med politiko srbskega bloka in Slovenijo kažejo na medsebojne temeljne družbene razlike in na različne cilje, ki določajo etnične konflikte.

Nedvomno je razvidno, da procesi transformiranja rušilnih disfunkcionalnih etničnih konfliktov v bolj funkcionalne in v druge družbene procese terjajo čas in razvojne spremembe od tradicionalizma k (post)modernim družbenim tokovom. To bo v jugovzhodnih delih Jugoslavije trajalo še dolgo časa; in tam se bo tudi postsocialistična družba s funkcionalno diferenciacijo, avtonomijo delov družbenega sistema ter uvajanjem celovitega strukturalnega pluralizma z etničnim pluralizmom dogajala počasi in z mnogimi pretresi. Prav tako ni mogoče pričakovati hitrejšega in celovitejšega razvoja civilne družbe. Do konca vzburjene emocije, iracionalnosti, mistificirane etnocentrične identitete bodo zamirale s težavo in moremo domnevati, da gre za dolgotrajne pojave, ki bodo le stežka zamrli in da jih bodo nadomestili racionalnejši etnični odnosi, še posebej sedaj po enostransko prikazanih množičnih nasilnih etničnih konfliktih in po osvajalnih spopadih za ozemlje. Ker je izhodišče etnocentrizma moč in dominacija, ni verjetno, da bi v medetničnih odnosih zamrla etnocentrična stratifikacija, zgrajena na specifični etnični statusni inkongruenci, po kateri dobijo etnosi višji status glede na njihovo politično in vojaško moč ter številčnost, ne glede na manjšo socialno-ekonomsko razvitost.

Ni pričakovati, da bi Slovenija in Hrvaška po agresiji in glede na plebiscitarne oziroma referendumске odločitve spremenili svoje poglede o razdruževanju iz Jugoslavije – prav tako pa tudi ne, da bi srbski blok opustil svojo kvazizdruževalno jugoslovansko zamisel. Konflikti so zasnovani na medsebojno izključujočih se ciljih in so v tem pogledu absolutni.

Narava bolj modernizirane, miroljubne in majhne Slovenije, z manjšo količino iracionalnosti v etnični identiteti, z razvitejšimi postsocialističnimi karakteristikami in z obetajočimi zametki civilne družbe, usmerjene v evropski razvoj, zavzete za odpravo etnične stratifikacije in na njej zgrajene etnično statusne inkongruence, je takšna, da ne more živeti z etničnimi konflikti, razpoznavnimi predvsem v medrepubliških konfliktih. Slovenija si mora v mednarodnih in jugoslovanskih okvirih prizadevati za izključitev nasilja v jugoslovanskih etničnih konfliktih, za njihovo legitimnost, legalnost in institucionalizirano kontrolo ter za razreševanje teh konfliktov. Hkrati ji to nalaga obveznost urejanja etničnih odnosov v Sloveniji z uresničevanjem najvišjega standarda etničnih in človeških pravic, ki zadevajo avtohtone in imigrantske manjšine na njenem ozemlju.

Kaj sploh lahko Slovenija stori v zvezi z jugoslovanskimi etničnimi konflikti, ko so njeni in njej nasprotni cilji izključujoči, ko so konflikti absolutni in ko je Slovenija vezana s plebiscitarnimi odločitvami o osamosvojitvi? Hkrati skica etničnih konfliktov kaže, da bo reševanje jugoslovanskih etničnih konfliktov terjalo daljše obdobje in da so njihove opcije različne v Sloveniji in v okolju srbskega bloka, pa tudi na Hrvaškem in drugje po Jugoslaviji. Če konfliktnih ciljev ni mogoče spremeniti, se velja vključiti vsaj v prizadevanja za uveljavljanje nekih načinov in mehanizmov za reševanje konfliktov. Naj najprej naštejemo nekatere že uveljavljene, ki pa po našem mnenju v sedanjih jugoslovanskih razmerah ne bi bili učinkoviti.

Ne kaže, da bi se obnesla prednostna politika, ki bi bila usmerjena k prizadežitim etničnim skupinam. Teh je preveč: na primer, Hrvatje Srbom na Hrvaškem sedaj gotovo ne bi bili pripravljeni dati kakšnih posebnih privilegijev, ki naj bi jih po njihovih navedbah imeli v prejšnjem režimu. V Jugoslaviji se ne bi izognili pri uvajanju prednostnih programov nelegalnosti, korupcijam ipd. in tako imenovana pozitivna diskriminacija bi etnične konflikte le še bolj zapletla.

Žrtvovanje demokracije za umiritev etničnih konfliktov, ki je v tem, da se upoštevajo etnični (tudi prednostni) kriteriji pri razdeljevanju političnih funkcij, vključevanju v šolanje, pri zaposlitvah ipd., ne pride v poštev, ker demokratični odnosi še niso dovolj razviti, ker politični prostor po enopartijskem sistemu obvladujejo etnične partije, ker si ni mogoče predstavljati dogovora o etničnih ključih zaradi preglobokih razlik ipd.

Ni mogoče pričakovati, da bi utegnili razpršitev etničnih konfliktov delovati omejevalno na njih. Zvezna oblast razpada, dominantne so republiške, narodne ali nacionalne oblasti. Etnični konflikti so že anarhično razpršeni po regijah, ni pričakovati hitrejšega frakcijskega razpadanja komaj ustanovljenih etničnih partij, ki so v polnem zagonu. Tudi ni pričakovati, da bi se mogle oblikovati interetnične koalicije, saj so načete, ali pretrgane zunaj etničnih okvirov druge socialne vezi. Pred popolno socialno ekonomsko katastrofo v vseh okoljih ni možnosti, da bi drugi socialni konflikti tekmovali z etničnimi in tako povzročili disperzijo koncentriranih etničnih konfliktov.

V jugoslovanskih etničnih konfliktih je bil zamujen pravočasen izbor trenutka, ko bi v zaostreni krizi etničnih konfliktov moralo priti do razpوتا, do sporazumov, večstransko sprejemljivih koncesij in kompromisov. Ta trenutek je zamujen, ker so se razplamteli nasilni konflikti z daljnosežnimi posledicami. Sedanji kvazisporazumi o prenehanju nasilja so farsa, saj njihove vsebine oz. zanje določenih rokov ipd. nihče od udeležencev ne spoštuje. Minimalni kompromisi se kmalu začnejo »mehčati«.¹²

Med načini reševanja etničnih konfliktov, za katere bi se mogla zavzemati Slovenija v pogojih prenehanja nasilja, se najprej nakazuje sprememba obstoječega političnega federativnega sistema. Slovenija uresniči z mednarodno pomočjo svojo samostojnost in nacionalno suverenost, razdružitve od Jugoslavije ter doseže mednarodno priznanje. Drugi narodi oziroma nacije pa demokratično same odločijo o oblikah svoje politične ureditve v okvirih etničnih meja, o vključitvi v Jugoslavijo ali o svojih povezavah z njo v primerih osamosvojitve. Ta proces poteka po mednarodno dogovorjenih postopkih in normah ter pod mednarodnim nadzorstvom. Na etnično mešanih področjih se etničnim skupinam zagotovi avtonomija in vse etnične ter človekove pravice in svoboščine ter omogočijo stiki z njihovim matičnim okoljem.

Slovenija bi se mogla tudi zavzeti, da bi avtoritativen mednarodni organ sporočil, da bo mednarodna skupnost uporabila ekonomske in politične sankcije proti agresorjem in njihovim podpornikom v etničnih konfliktih in da bo postalo široki javnosti povsem jasno, da preti napadalcem in kršiteljem dogovorov hujši socialno ekonomski zlom z mednarodno osamitvijo, kot pa napadenim oz. tistim, ki sporazume spoštujejo. To bi utegnilo povzročiti hitrejši in pravičnejši konec nasilja v etničnih konfliktih. Sicer pa se bodo nasilni etnični konflikti še nadaljevali – verjetno do socialno ekonomske katastrofe vseh jugoslovanskih narodov in nacij. Ta grozi vsem v Jugoslaviji, tudi okoljem, kjer se poskuša brzdati socialne nemire z vzporednim netenjem etničnih konfliktov. Socialno ekonomska katastrofa, nastala zaradi nasilja etničnih konfliktov, bo hkrati pomenila konec etnokracije, ki vodi takšne etnične konflikte; ideologija grešnih kozlov ne bo več delovala in dejanski krivci bodo občutili težo svoje odgovornosti.

Ljubljana, 14. septembra 1991

¹² D. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, London 1985, str. 577–597, 601–684.